

Martin Moerings & Sigrid van Wingerden*

Risico-instrumenten en de rechter

1. Inleiding

In onze samenleving wordt steeds meer belang gehecht aan veiligheid. Toekomstige gevaren, risico's, moeten zo veel mogelijk worden uitgebannen. Deze oriëntatie heeft zijn uitstraling op het strafrecht niet gemist.¹ Opsporing en daarmee de inzet van dwangmiddelen wordt in een steeds vroeger stadium mogelijk en ook strafbaarstelling werpt zijn schaduw steeds meer vooruit. Te denken valt aan het terrein van de terrorismewetgeving, waar het beramen van plannen en het treffen van voorbereidingen onder de reikwijdte van het strafrecht zijn gebracht. In de rechtspleging en ook bij de straftoemeting wordt steeds meer rekening gehouden met het bestaan van risico's. Justitie is steeds meer bereid en beschikt ook steeds meer over mogelijkheden om toekomstige gevaren en bedreigingen aan te pakken. Daartoe maken officieren van justitie en rechters gebruik van risico-inschattingen. Binnen de pro justitia rapportage nemen *risk assessments* van gedragsdeskundigen een steeds prominenter plaats in.

Risicotaxaties worden een belangrijk hulpmiddel in de strafrechtspleging, maar zij bergen echter ook gevaren in zich: als veiligheidsoverwegingen de boventoon gaan voeren in de rechterlijke oordeelsvorming, wordt een verdachte niet alleen gestraft voor wat hij heeft gedaan, maar vooral voor wat hij mogelijk zal gaan doen omdat hij tot een hoge risicocategorie behoort. In dit artikel wordt stilgestaan bij de wijzen waarop risicotaxaties een rol spelen in de strafrechtspleging en wordt gewaarschuwd voor de valkuilen ervan.

2. Risico-inschatting in de strafrechtspleging

Risicotaxatie speelt op verschillende momenten een rol in de strafrechtspleging. Ten eerste

kan er van een risico-inschatting gebruik worden gemaakt bij de beslissing of de voorlopige hechtenis moet worden opgeheven. Een grond voor voorlopige hechtenis is immers dat er ernstig rekening mee moet worden gehouden dat de verdachte een misdrijf zal begaan (art. 67a lid 2 Sr). De kans op een toekomstig delict moet daarvoor ingeschat worden.

Daarnaast speelt risicotaxatie een rol bij de sanctieoplegging, zowel bij het bepalen van de hoogte van de straf als bij het type sanctie. Een verdachte met een hoog recidiverisico zal mogelijk een langere gevangenisstraf krijgen dan een verdachte met een laag risico. Dit recidiverisico speelt ook een rol bij de beslissing van de rechter over het sanctietype. De kans op recidive is bijvoorbeeld belangrijk bij de beslissing om de maatregel 'plaatsing in een inrichting voor stelselmatige daders' (ISD) (art. 38m Sr) of om tbs (art. 37a Sr) op te leggen.

Ten slotte wordt van risicotaxaties gebruik gemaakt in het kader van de tenuitvoerlegging van sancties, zoals bij beslissingen over de beëindiging van tbs, of in geval van een tussentijdse beoordeling van de noodzaak van voortzetting van de tenuitvoerlegging van de ISD-maatregel. Als de kans op recidive niet groot meer is, kan de rechter bijvoorbeeld tussentijds de tenuitvoerlegging van de ISD-maatregel beëindigen.

3. Instrumenten om het recidiverisico te taxeren

3.1. Statische en dynamische risicofactoren

In de voorgaande paragraaf is beschreven dat risicotaxaties op verschillende niveaus en terreinen een steeds gewichtiger rol in het strafproces spelen. Maar hoe vormt de rechter zich nu een oordeel over het recidiverisico? De rechter maakt daarbij gebruik van *risk assessments* die opgesteld zijn door deskundigen, zoals mede-

* Prof. dr. mr. Martin Moerings is hoogleraar penologie aan de Universiteit Leiden. Mr. drs. Sigrid van Wingerden is PhD-fellow bij de afdeling criminologie van de Universiteit Leiden.

1 Dit wordt bijvoorbeeld uiteengezet in M. Moerings, *Straffen met het oog op veiligheid; een onderneming vol risico's*, oratie Universiteit Leiden, 23 september 2003 en in de bijdrage van Van der Woude & Van Slidrecht in dit nummer.

werkers van Reclassering Nederland (RN) en psychologen of psychiaters van het Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie (NIFP).

Risk assessment gebeurt op basis van kenmerken van individuele daders. Een dergelijke taxatie kan gebeuren met behulp van uitgebreide tests en geavanceerde rekenmodellen, maar dat kan ook aan de hand van enkele zeer grove kenmerken. Zulke voorspellingsmethoden dateren niet van vandaag of gisteren. Al in de jaren twintig werden ze in de Verenigde Staten gebruikt als hulp voor *parole boards* bij het selecteren van de gedetineerden voor vervroegde invrijheidstelling. De statistische technieken waren veel minder verfijnd en de voorspellingen daardoor aanzienlijk minder valide.

Risicotaxatie kan op verschillende wijzen worden benaderd.² Ten eerste kan recidive voorspeld worden op basis van een ongestructureerd klinisch oordeel. Bij deze benadering schatten psychologen of psychiaters het recidiverisico in op basis van hun eigen referentiekader. Vanuit de eigen achtergrond en ervaring vinden interpretaties, wegingen en gevolgtrek-

kingen plaats met betrekking tot de voorspelling van het recidiverisico.³ Doordat de risico-inschatting ongestructureerd en intuïtief plaatsvindt, is de voorspelling zeer sterk afhankelijk van de persoon die de taxatie doet. Bij de andere twee benaderingen is de risicotaxatie minder 'los'.

Zo wordt bij de actuariële benadering het recidiverisico ingeschat zonder klinisch oordeel. Risicotaxatie vindt uitsluitend plaats op basis van berekeningen met factoren, waarvan uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat zij samenhangen met de kans op recidive. StatRec is een voorbeeld van actuariële risicotaxatie.⁴

Daarnaast wordt recidive steeds vaker voorspeld op basis van een combinatie van beide benaderingen: bij de *gestructureerde* klinische benadering wordt het recidiverisico ingeschat door een deskundige met behulp van een checklist met wetenschappelijk onderbouwde risicofactoren.⁵ RISC⁶ en de HCR- of HKT-instrumenten⁷ zijn voorbeelden van deze benadering.⁸

Bij de risicotaxatie zijn twee soorten factoren te onderscheiden: statische en dynamische.

2 J.L. van Emmerik, Voorspelling van delictrecidive in de forensische psychiatrie: risicotaxatie, in: B.C.M. Raes & F.A.M. Bakker (red.), *De psychiatrie in het Nederlandse recht*, Deventer: Kluwer 2007; C. de Ruiter, *Nieuwe ontwikkelingen in risicotaxatie van gewelddadig gedrag*, presentatie gehouden op het Symposium Behandelingsstrategieën bij forensisch psychiatrische patiënten, 27 april 2005, te downloaden op <www.trimbos.nl/Downloads/presentatie%20CdR.ppt>.

3 Van Emmerik, Voorspelling van delictrecidive in de forensische psychiatrie.

4 StatRec wordt in paragraaf 3.3 besproken.

5 De Ruiter, *Nieuwe ontwikkelingen in risicotaxatie van gewelddadig gedrag*.

6 RISC wordt in paragraaf 3.2 besproken.

7 De HCR-20 (Historical Clinical Risk management-20) is een instrument om het risico op gewelddadig gedrag in te schatten. Het advies van gedragskundigen over het toekennen van proefverlof of beëindiging van tbs is erop gebaseerd. De HCR-20 omvat twintig risico-items: tien historische, vijf klinische en vijf risicohanteringsitems. De historische items omvatten bijvoorbeeld de justitiële voorgeschiedenis, problemen in de kindertijd of in het arbeidsverleden en persoonlijkheidsstoornissen. De klinische items hebben betrekking op het huidige gedrag van de betrokkene, zoals gebrek aan zelfinzicht, het hebben van negatieve opvattingen, impulsiviteit en de aanwezigheid van psychotische symptomen. Bij de risicomaneagements-items schatten de beoordelaars *toekomstige* situaties in voor de betrokkene, bijvoorbeeld of hij blootgesteld zal worden aan destabiliserende factoren, of hij aan behandeling mee zal werken en of hij veel stress zal ervaren (Van Emmerik, Voorspelling van delictrecidive in de forensische psychiatrie; De Ruiter, *Nieuwe ontwikkelingen in risicotaxatie van gewelddadig gedrag*; C.H. Kogel & C. Verwers, *De longstay afdeling van Veldzicht. Een evaluatie*, WODC: onderzoek en beleid 207, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2003). De Nederlandse HKT-30 (Historisch Klinisch Toekomst-30) lijkt sterk op de HCR-20. Een belangrijk verschil is erin gelegen dat items bij de HCR-20 op een driepuntsschaal gescoord worden, terwijl dat bij de HKT-30 op een vijfpuntsschaal gebeurt. Verder heeft de HKT-30 ook meer items, waaronder items over seksuele deviatie. HKT-30 lijkt daarom een beter instrument (Van Emmerik, Voorspelling van delictrecidive in de forensische psychiatrie).

8 Andere risicotaxatie-instrumenten die gebaseerd zijn op gestructureerd klinisch oordeel zijn SVR-20 voor seksueel geweld, SARA voor relationeel geweld, SAVRY voor geweld bij adolescenten, CARE-NL voor kindermishandeling, EARL-20B voor antisociaal gedrag bij jongens (6-12 jr), EARL-21G voor antisociaal gedrag bij meisjes (De Ruiter, *Nieuwe ontwikkelingen in risicotaxatie van gewelddadig gedrag*).

De statische (niet te verwarren met statistische) factoren worden ook wel historische factoren genoemd, omdat ze onveranderbaar zijn. Voorbeelden daarvan zijn de leeftijd bij het plegen van het recente delict en het eerste delict, onaanpastheid op jonge leeftijd, voorgeschiedenis van druggebruik, en eerdere recidive.

De dynamische risicofactoren zijn daarentegen wel beïnvloedbaar. Zij zijn onder te verdelen in omgevingsfactoren en klinische factoren. Bij omgevingsfactoren denken we aan slechte of geringe ondersteuning van het sociale netwerk van de dader, aan drugverslaving en gebrekkige opleiding. Voorbeelden van klinische factoren zijn gebrek aan impulscontrole, woede en vijandigheid, en een afwijzende houding ten opzichte van eventuele behandeling.

De bekende Scandinavische criminoloog Thomas Mathiesen maakt bij risico-inschatting onderscheid tussen *collective* en *selective incapacitation*.⁹ De eerste is gereserveerd voor categorieën personen die aan slechts één of hooguit enkele criteria voldoen en om die reden worden opgesloten of beter gezegd 'onschadelijk worden gemaakt'. Dit kan bijvoorbeeld delinquenten betreffen die enkele keren hebben gecidiveerd en die voor langere tijd werden opgesloten, zonder dat naar verdere kenmerken werd gedifferentieerd. In die sfeer liggen de mogelijkheden van StatRec. De term *selective incapacitation* reserveert Mathiesen voor de opsluiting van hen bij wie met behulp van meer geavanceerde voorspellingsinstrumenten, *risk assessment*-lijsten, een groot veiligheidsrisico wordt ingeschat. Een voorbeeld hiervan zijn de HCR- of HKT-instrumenten, die gebruikt worden bij beslissingen over het toekennen van proefverlof of beëindiging van tbs.¹⁰ Een ander voorbeeld is RISc.

3.2. RISc

In Nederland is RISc (Recidive Inschattingen Schalen) sinds enkele jaren bij uitstek het instrument met behulp waarvan de reclassering op basis van zowel statische als dynamische fac-

toren het recidiverisico inschat. Op basis van de diagnose kan de reclassering een advies opstellen voor de officier van justitie en de rechter. Dat voorstel kan oplegging van de ISD-maatregel inhouden, vergezeld van een conclusie over de bereidheid van de verdachte of dader om in die periode aan bijvoorbeeld zijn drugs- of alcoholproblemen te werken. RISc kan worden afgenomen bij alle verdachten voor wie het openbaar ministerie om een voorlichtingsrapport heeft verzocht. Het wordt ook gebruikt voor veroordeelde gedetineerden met een strafrestant van minimaal drie maanden om een reïntegratietraject te bepalen. En het kan extramuraal worden ingezet bij veroordeelden die onder toezicht zijn gesteld.¹¹

RISc is ontwikkeld in het kader van het onderzoeksprogramma 'Terugdringen Recidive' en doet uitspraken over het recidiverisico, het risico op gevaar (voor anderen, voor zichzelf of voor zijn omgeving), de statische en dynamische criminogene factoren die ten grondslag liggen aan het risico en over de responsiviteit van de verdachte of dader op een specifieke interventie.¹² Als blijkt dat een verdachte of dader vatbaar is voor interventies, geeft RISc aan op welke gebieden interventies moeten plaatsvinden. Zulke interventies kunnen worden vastgelegd in een trajectplan Terugdringen Recidive (TR).

Met RISc wordt het recidiverisico ingeschat aan de hand van twaalf schalen:¹³

- 1 delictgeschiedenis;
- 2 analyse huidige delict en delictpatroon;
- 3 huisvesting en wonen;
- 4 opleiding, werk en leren;
- 5 inkomen en omgaan met geld;
- 6 relaties met partner, gezin en familie;
- 7 relaties met vrienden en kennissen;
- 8 druggebruik;
- 9 alcoholgebruik;
- 10 emotioneel welzijn;
- 11 denkpatronen, gedrag en vaardigheden;
- 12 houding.

9 T. Mathiesen, *Selective incapacitation revisited*, *Law and Human Behavior*, 1998, 22 (4), p. 455-469.

10 W.J. Canton e.a., De voorspellende waarde van risicotaxatie bij de rapportage pro Justitia. Onderzoek naar de hkt-30 en de klinische inschatting, *Tijdschrift voor psychiatrie* 2004, 46 (8), p. 525-535.

11 *RISc, diagnostisch instrument voor reclassering en gevangeniswezen*, Ministerie van Justitie, Beleidsprogramma Terugdringen Recidive, Werkgroep Diagnose 2004, p. 5.

12 *Kamerstukken II* 2003/04, 28 980, nr. 6, p. 2.

13 *RISc, diagnostisch instrument voor reclassering en gevangeniswezen*, p. 13. De RISc bestaat uit dertien schalen, maar de laatste schaal, 'Aanvullende informatie' wordt niet gebruikt om het recidiverisico in te schatten (het gaat hierbij bijvoorbeeld om zwangerschap, handicap of medicijngebruik).

Elk van deze leefgebieden bestaat uit meerdere onderdelen. Bij de delictsgeschiedenis dienen bijvoorbeeld vragen te worden beantwoord over eerdere veroordelingen en het niet nakomen van reclasseringsvoorwaarden. Bij de analyse van het huidige delict en delictpatroon wordt onder meer gevraagd of de verdachte of dader verantwoordelijkheid neemt voor het delict. De reclasseringswerker stelt voor ieder onderdeel een score vast (0, 1 of 2). De totaalscore voor de schaal geeft aan in hoeverre het leefgebied bij de verdachte een criminogeen probleem is. Aangezien niet ieder leefgebied even zwaar bijdraagt aan de kans op recidive, wordt de totaalscore van alle schalen samen gebaseerd op gewogen schaa scores.¹⁴ Deze gewogen totaalscore bepaalt of het recidivegevaar laag, gemiddeld of hoog wordt ingeschat.

RISc is een diagnostisch hulpmiddel voor de reclasseringswerker: de antwoorden op de RISc-vragen worden door de reclassering verwerkt in de rapportage en bij het opstellen van een plan van aanpak in het kader van een toezicht.¹⁵ De antwoorden op de RISc worden dus niet rechtstreeks doorgestuurd naar de officier van justitie of naar de rechter. Op grond van de Wet Bescherming Persoonsgegevens (WBP) heeft de dader of verdachte overigens zelf wel recht op inzage in de resultaten van de RISc, zij het onder begeleiding en met toelichting van de reclasseringswerker.¹⁶

RISc wordt op grote schaal gebruikt en de verwachtingen van justitie ten aanzien van RISc zijn hoog, maar zij moeten nog wel worden waargemaakt. Ruiterlijk wordt erkend dat onderzoek nodig is naar de voorspellende waarde (de validiteit) van het instrument: meet de RISc daadwerkelijk de kans op recidive? Zo bestaat bij reclasseringswerkers de indruk dat de RISc bij een aantal specifieke doelgroepen tot een lagere inschatting van het recidiverisico leidt dan zij in de praktijk aannemelijk achten.¹⁷ Dit zou betekenen dat de validiteit van de RISc onvoldoende is. Naast de validiteit dient ook de betrouwbaarheid van de RISc

verder te worden onderzocht. Bij de betrouwbaarheid gaat het erom of er nauwkeurig gemeten wordt.

Om hierover en over andere vragen omtrent de validiteit en betrouwbaarheid van de RISc duidelijkheid te krijgen is recentelijk een cahier van het WODC verschenen.¹⁸ De resultaten tonen aan dat de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid van de RISc goed kan worden genoemd: als verschillende reclasseringswerkers de RISc bij dezelfde persoon afnemen, is de overeenstemming redelijk tot sterk. Dit is onderzocht door bij 75 reclasseringscliënten bij wie de RISc regulier is afgenomen de RISc nogmaals af te laten nemen door een andere reclasseringswerker. De cliënt kreeg € 25 voor zijn deelname aan de tweede afname van de RISc. De gemiddelde periode tussen de eerste en de tweede afname was een maand. Het werd wenselijk geacht om de tweede afname enkele weken later te laten plaatsvinden, zodat de cliënt zich niet meer precies zou herinneren wat hij tijdens het eerste gesprek heeft gezegd. De kans dat de cliënt de resultaten bewust zou beïnvloeden werd daardoor klein geacht. Ook gaan de onderzoekers ervan uit dat de reclasseringswerkers, die de eerste en tweede RISc in vaste koppels afnamen, onderling geen contact hadden over de cliënt. Aangezien er vraagtekens kunnen worden gezet bij de uitgangspunten dat de cliënt na een maand dezelfde antwoorden geeft op de vragen en dat de koppels onderling niet spraken over de cliënt, dienen de resultaten wel met enige voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd.

Naast de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid is de interne consistentie van de RISc onderzocht. Dit is de mate waarin de verschillende vragen of schalen eenzelfde achterliggend begrip in kaart brengen. Met uitzondering van de schalen 6 (relaties met familie) en 9 (alcoholgebruik) is de interne consistentie van de schalen goed. Ook voor wat betreft de totaalscore van de RISc kan deze goed worden genoemd: de schalen meten elk een deel van hetzelfde

14 *RISc, diagnostisch instrument voor reclassering en gevangeniswezen*, p. 21-22.

15 *Factsheet RISc, Recidive Inschattingsschalen*, Reclassering Nederland, Stichting Verslavingsreclassering GGZ Nederland, Gevangeniswezen, Reclassering Leger des Heils 2007, te downloaden op <www.reclassering.nl/PDF/risc.pdf>.

16 *RISc, diagnostisch instrument voor reclassering en gevangeniswezen*, p. 21-22.

17 L.M. van der Knaap, L.E.W. Leenarts & L.T.J. Nijssen, *Psychometrische kwaliteiten van de Recidive Inschattingsschalen (RISc) Interbeoordelaarsbetrouwbaarheid, interne consistentie en congruente validiteit*, Cahier 2007-5, Den Haag: WODC 2007.

18 Van der Knaap, Leenarts & Nijssen, *Psychometrische kwaliteiten van de Recidive Inschattingsschalen (RISc)*.

achterliggende begrip (het recidiverisico). Ten slotte is de congruente validiteit van de RISc onderzocht. Dit betreft de mate waarin de uitkomst van RISc samenhangt met de uitkomst van een ander instrument dat eveneens het recidiverisico beoogt in te schatten. In dit onderzoek is de samenhang tussen RISc en StatRec bestudeerd. Deze samenhang wordt tevens als goed beoordeeld.

Wel is er ondersteuning gevonden voor de indruk van de reclasseringswerkers dat RISc bij bepaalde groepen tot een lagere recidive-inschatting komt dan verwacht: bij veelplegers wordt het recidiverisico op grond van RISc inderdaad aanzienlijk lager ingeschat dan op grond van StatRec.¹⁹

3.3. StatRec

Hoewel de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid van de RISc goed genoemd wordt, blijft de uitkomst van de RISc afhankelijk van de reclasseringswerker die het instrument afneemt, waarbij de ervaring en de deskundigheid van die medewerker een rol speelt. Volstrekte objectiviteit is daarom niet mogelijk. Daarnaast kost het afnemen van de RISc de reclasseringswerker ongeveer een uur, exclusief de tijd om de RISc-uitslag in een rapportage te verwerken. Deze problemen bestaan niet bij een ander risicotaxatie-instrument: StatRec.²⁰

In tegenstelling tot RISc baseert StatRec zich bij de risicotaxatie uitsluitend op statische variabelen. Wartna, onderzoeker bij het WODC, gaf eind 2006 op een studiemiddag van de NVK een toelichting op de ontwikkeling van StatRec.²¹ StatRec is ontstaan als onderdeel van de Quick Scan²² en is gebaseerd op de Offenders Group Reconviction Scale (OGRS), die ontwikkeld is in Groot-Brittan-

nië. Het is een instrument dat op basis van officiële justitiedocumentatie een inschatting maakt van het recidiverisico van volwassen verdachten in Nederland.²³ Voor de risicotaxatie is dus niet langer vereist dat een getrainde reclasseringswerker een gesprek voert met de verdachte of veroordeelde. De tijdswinst bij het gebruik van StatRec is dan ook enorm, want inzage in het justitieel documentatiesysteem (JDS) is alles wat nodig is.

Uit het JDS kunnen zes statische factoren worden ontleend, die gebruikt worden om de kans in te schatten dat een verdachte binnen vier jaar opnieuw met justitie in aanraking komt:²⁴

- 1 sekse;
- 2 geboorteland;
- 3 leeftijd;
- 4 soort delict waarvan men verdacht wordt;
- 5 het aantal eerder gepleegde delicten;
- 6 de strafzaakdichtheid, een maat die aangeeft over welke periode de gepleegde delicten gepleegd zijn.

Aan de hand van deze zes indicatoren geeft StatRec groepsscores: het geeft de recidivekans weer van de groep personen met dezelfde kenmerken als de verdachte. Een verdachte heeft dus een laag dan wel hoog recidiverisico, omdat hij tot een bepaalde groep behoort. Voor de meer persoonlijke omstandigheden van de verdachte, zoals zijn relaties met familie en vrienden, zijn financiële situatie of zijn middelengebruik, is bij StatRec geen ruimte, omdat deze dynamische factoren niet uit het JDS zijn af te leiden. Bij StatRec wordt dus geen rekening gehouden met al die persoonlijke omstandigheden van de verdachte, waarvan over het algemeen wel wordt aangenomen dat zij samen-

19 Van der Knaap, Leenarts & Nijssen, *Psychometrische kwaliteiten van de Recidive Inschattingsschalen (RISc)*.

20 De naam StatRec is een samentrekking van 'Statische' en 'Recidive'.

21 Zie het verslag van de NVK-studiemiddag op 17 november 2006 door Gijs Wijters, *Risicotaxatie van recidive van volwassenen: statische en dynamische factoren*, te downloaden op <www.criminologie.nl/nvk/ Verslag_NvK_studiemiddag_Risicotaxatie_080107.doc>.

22 Quick Scan is een selectie-instrument voor de reclassering om reeds in de eerste fase van het strafrechtproces een snelle inschatting te maken van het recidiverisico en de responsiviteit van de verdachte en op basis hiervan de rechterlijke macht te adviseren over het al dan niet inzetten van vervolgactiviteiten binnen de reclassering en met name over het afnemen van de RISc. StatRec wordt slechts gebruikt voor het inschatten van het recidiverisico. Bij de overige onderdelen van de Quick Scan spelen dynamische factoren wel een rol (M. von Bergh, J. van Poppel & Renée Römkens, *Evaluatie bruikbaarheid Quick Scan Reclassering*, WODC, Tilburg: IVA Beleidsonderzoek en Advies 2006).

23 Verslag NVK-studiemiddag 2006.

24 Verslag NVK-studiemiddag 2006.

hangen met de kans op recidive. Desalniettemin blijkt StatRec het recidiverisico heel goed in te schatten.²⁵ De risicotaxatie op basis van de zes statische factoren lijkt beter te zijn dan de risicotaxatie op basis van RISc, waarbij alle criminogene omstandigheden van de verdachte in kaart worden gebracht. Bovendien is StatRec nog in ontwikkeling, waardoor het in de toekomst de kans op recidive mogelijk nog beter kan voorspellen.

Doordat StatRec geen rekening houdt met dynamische factoren, biedt het in tegenstelling tot de RISc echter geen aanknopingspunten voor het vaststellen van mogelijke gedragsinterventies. De statische factoren zijn immers onveranderbaar.

4. Valkuilen bij het gebruik van risicotaxaties

Hierboven is beschreven op welke wijze risicotaxaties een rol kunnen spelen in de strafrechtspleging en hoe de RISc en StatRec het recidiverisico inschatten. Deze risicotaxaties kunnen de rechter helpen bij zijn beslissing over wat de meest passende sanctie is voor de verdachte. Mogelijk zullen verdachten met een hoog recidiverisico eerder een zwaardere straf, of eerder de ISD- of tbs-maatregel opgelegd krijgen. Hoewel risicotaxaties een belangrijk hulpmiddel in de strafrechtspleging zijn, bergen zij echter ook gevaren in zich. Hieronder worden enkele van deze gevaren besproken.

4.1. Rol van gedragskundigen

De rol van gedragskundigen binnen de strafrechtspleging wordt prominenter in de context van de risicojustitie. Naarmate instrumenten voor risicotaxatie verfijnder en gecompliceerder worden en het gebruik van testbatterijen en statistische modellen verder toeneemt, wordt ook de invloed groter van de deskundigen die ze hanteren. Dit zou de zelfstandige positie en de vrije beoordelingsruimte van rechters en officieren van justitie onder druk kunnen zetten. Opgeleid in de alfa- en gammawetenschappen zijn zij onvoldoende in staat om de validiteit en betrouwbaarheid van de predictoren te beoordelen. Stellen ze wel voldoende kritische vragen of hebben ze de neiging om kritiekloos mee te gaan met de uitgebrachte adviezen van de deskundigen, die steeds dichter tegen de

stoel van de rechters aan schurken of op hun schoot gaan zitten? Dit zijn overigens vragen die niet uitsluitend van belang zijn bij risicotaxatie, maar evenzeer bij het steeds vaker inschakelen van het leger aan uiteenlopende forensische deskundigen, als accountants, biologen en 'techneuten' die aan de rechtbank rapporteren.

4.2. Missers

Naast het gevaar dat de rechter zijn stoel moet gaan delen met deskundigen die de ingewikkelde risicotaxaties uitvoeren, is een ander gevaar van risicodenken in de strafrechtspleging dat voorspellen per definitie gepaard gaat met onzekerheden en missers. Daarbij geldt bovendien dat hoe gevaarlijker het gedrag is, des te moeilijker het is te voorspellen. De recidive van een zedendelinquent die zich aan een jong kind heeft vergrepen is veel moeilijker te voorzien dan die van een verslaafde veelpleger die auto's openbreekt.

Bij het straffen op basis van risicotaxatie kunnen twee typen fouten worden gemaakt. Ten eerste kunnen verdachten bij wie het recidiverisico laag is ingeschat toch opnieuw de fout in gaan. Dit zijn de *false negatives*. Iemand is op vrije voeten gesteld die toch een gevaar blijkt te zijn voor de samenleving.

Er kunnen ook tegenovergestelde fouten worden gemaakt: een dader kan ten onrechte als gevaarlijk worden ingeschat. Immers, niet iedereen die reeds een aantal keer een delict heeft gepleegd, gaat per definitie nog een keer de fout in. Dat is de kans op *false positives*. Het gevaar op *false positives* is bijvoorbeeld sterk aanwezig bij de ISD.

Zo geldt voor oplegging van de ISD-maatregel een aantal voorwaarden. Naast het vereiste dat de verdachte in de voorgaande vijf jaar reeds drie keer veroordeeld is voor een misdrijf en het vereiste dat de veiligheid van personen of goederen het opleggen van de maatregel eist, is de laatste voorwaarde dat er ernstig rekening mee moet worden gehouden dat de verdachte wederom een misdrijf zal begaan (art. 38m Sr). Voor het opleggen van de ISD dient de rechter dus het recidiverisico in te schatten.

De rechter kan zich daarbij baseren op een pro justitia rapportage. Hierin staat op basis van de uitkomst van het risicotaxatie-instrument vermeld of de kans op recidive laag, gemiddeld

25 Verslag NVK-studiemiddag 2006.

of hoog is. Ongeacht het resultaat van de taxatie is het de rechter die beslist wat hij doet met de gegevens. Rechters kunnen verschillend omgaan met de kans op de *false positives*. Verwacht wordt dat de bereidheid van rechters om iemand zwaarder te bestraffen vanwege zijn hoge kans op recidive – daarbij het risico nemend dat de persoon niet opnieuw recidiveert, waardoor de zware straf voor dat deel ‘onterecht’ is opgelegd – afhankelijk is van de ernst van de gepleegde delicten. Als de rechter bijvoorbeeld moet beslissen of een verdachte ISD krijgt opgelegd voor de derde diefstal van een fles wijn uit de supermarkt, en RISC aangeeft dat er een hoge recidivekans is, bestaat de kans dat de verdachte niet recidiveert en dat de rechter hem ‘voor niks’ twee jaar lang opsluit voor een geringe diefstal. Bij lichte delicten zullen rechters eerder menen dat de geringe ernst van de gepleegde delicten niet opweegt tegen het risico op een *false positive*. Als de verdachte toch weer een fles wijn steelt, zijn die gevolgen niet zo erg dat zij opsluiting van twee jaar rechtvaardigen – met de kans dat die opsluiting onterecht is.

Verwacht wordt dat deze afweging bij ernstigere delicten anders uitvalt. Bij een geweldpleger zal de rechter niet zo snel het risico willen lopen dat hij iemand ‘laat gaan’ en dat die vervolgens opnieuw zware schade veroorzaakt bij zijn slachtoffers. De kans dat iemand ‘onterecht’ twee jaar lang opgesloten wordt in een ISD-instelling wordt dan verkozen boven de kans dat hij opnieuw slachtoffers maakt. Naarmate de gepleegde delicten dus ernstiger zijn, neemt men gemakkelijker op de koop toe individuen op te sluiten die geen gevaar zijn. De invoering van de ISD-maatregel, die sterk is ingegeven door de roep om meer veiligheid, lijkt borg te staan om het gevaar van *false positives* op de koop toe te nemen. Het adagium ‘Liever tien schuldigen op straat, dan één onschuldige ten onrechte in de gevangenis’ lijkt daarmee passé.

Naarmate de veiligheid van de samenleving hoger in het justitiële vaandel staat, neemt men dus eerder op de koop toe individuen op te sluiten die geen gevaar zijn. Hoe hoog de lat wordt gelegd staat los van de scores op een meetinstrument, maar dit is afhankelijk van de bereidheid van de reclassering en de rechter zich open te stellen voor de maatschappelijke

roep om een veiliger samenleving. Voor de consequenties die de reclassering of de rechter aan de voorspelling wil verbinden vindt men geen houvast in harde wetenschappelijke uitspraken. Persoonlijke opvattingen, gehoor willen geven aan onveiligheidsgevoelens in de samenleving of zich schikken naar de plaats van de onveiligheid op de politieke agenda zijn daarvoor doorslaggevend.

4.3. *Risico-inschatting op basis van statische factoren gaat voorbij aan de oorzaken van criminaliteit*

Een derde gevaar van het risicodenken in de strafrechtspleging is van ethisch-juridische aard. Uit risicotaxatie-instrumenten zoals RISC – maar dat geldt nog meer voor StatRec dat uitsluitend statische factoren meet – blijken bepaalde kenmerken in sterke mate bij te dragen aan de kans op recidive. De aanwezigheid van deze factoren kan vanwege dit sterke voorspellende karakter reden zijn tot het opleggen van een zware vrijheidsbenemende sanctie zoals de ISD, terwijl diezelfde variabelen vanuit een ander perspectief eerder strafverlichtend zouden kunnen werken. Zo wordt in de rechtspraak de jeugdige leeftijd van een dader traditioneel als een verzachtende omstandigheid gezien, omdat het gedrag een onvolwassenere minder valt toe te rekenen. Een ander voorbeeld is werkloosheid, een omstandigheid die buiten de verantwoordelijkheid van de dader kan liggen. Deze kan tot meer begrip leiden. Bij risicojustitie zijn deze kenmerken niet langer van betekenis voor het bepalen van de mate van schuld van de dader, maar zij staan in het licht van een verhoogd veiligheidsrisico, dat om onschadelijkmaking vraagt.

Wij zijn ons er wel van bewust dat ook in de bestaande rechtspraak werkloosheid van de dader vaker tot een zwaardere straf leidde. Dat liet de Groningse hoogleraar Jongman in de jaren tachtig treffend zien.²⁶ Daders zonder baan kregen vaker een vrijheidsbenemende sanctie dan delinquenten met een baan. Maar dat gebeurde, zo is onze interpretatie, omdat voor iemand met een baan vrijheidsbeneming ernstigere consequenties heeft. Men wilde iemand in het maatschappelijke leven houden. De straf moest zo min mogelijk tot extra isolatie en maatschappelijke uitsluiting leiden.

26 R.W. Jongman, H. Timmerman & G. Kannegieter, Werklozen voor de rechter, *Tijdschrift voor Criminologie*, 1984, 3, p. 245-255.

Bij criminaliteitsbestrijding vanuit een risicoperspectief wordt met deze factoren op een andere manier omgegaan. Werkloosheid, jeugdige leeftijd en ook verslavingsverleden vergroten statistisch de kans op crimineel gedrag en vormen juist een reden tot maatschappelijke uitsluiting.

Onze bezwaren tegen sanctionering op basis van risico-inschatting worden des te sprekkender bij ras of etniciteit als voorspellende variabele. Het is bekend dat bepaalde allochtone jongeren vaker bij criminaliteit zijn betrokken. Etniciteit in combinatie met enkele andere beproefde factoren, zoals recidive en verslaving, is ongetwijfeld een sterke indicator voor toekomstige criminaliteit. Het is verleidelijk om, puur op basis van deze statistische samenhang, etniciteit als risicofactor te verdisconteren in het justitiële beleid. Etniciteit, als historisch onveranderlijke factor wordt dan meegewogen in risicovoorspellingen, terwijl het geen verklarende factor is. Het feit dat iemand Marokkaan is, bepaalt niet dat hij criminaliteit pleegt, maar verklaart mogelijk wel dat hij een gebrekkige opvoeding heeft, in twee culturen leeft of dat er weinig sociale controle over hem wordt uitgeoefend. Daarin kunnen de oorzaken liggen voor het plegen van criminaliteit en niet pur sang in de etnische herkomst.

Wij hebben er dus geen problemen mee om Marokkaanse jongeren als risicogroep te definiëren, maar het is wel belangrijk hoe men daarmee omgaat. Door daaraan justitiële consequenties te verbinden als langdurig opsluiten, omdat ze dan in ieder geval van de straat zijn, draagt men bij tot (verder) marginaliseren en stigmatiseren van deze groep, zonder rekening te houden met de achtergronden. Bovendien versterkt dit de voedingsbodem voor de publieke perceptie dat criminaliteit en etniciteit rechtstreeks aan elkaar zijn gerelateerd.

Opvallend is dat in de Verenigde Staten sinds 1996 in de wet de mogelijkheid is opgenomen van *incapacitation*, maatschappelijke onschadelijkmaking, op basis van risicofactoren. Echter, met het verbod om 'ras' als een van de predictievariabelen voor criminaliteit op te nemen. De wetgever is zich ervan bewust dat discriminatie op de loer ligt. Laten ook de Nederlandse rechters zich hiervan bewust zijn.

5. Conclusie

In de hedendaagse strafrechtspleging neemt het risicodenken een steeds prominentere plaats in, ondanks de valkuilen die daarmee gepaard gaan. Instrumenten die de kans op recidive inschatten worden gebruikt bij de straftoemeting en in de fase van de tenuitvoerlegging. De risicotaxatie-instrumenten zijn echter nog altijd in ontwikkeling. Maar hoe zuiver de instrumenten in de toekomst ook mogen worden om risico's en gevaren te voorspellen, het blijven instrumenten ten dienste van een criminele politiek en een strafrechtelijk beleid. Naast de vraag in hoeverre de meetinstrumenten deugen, dient daarom ook de vraag gesteld te worden of we in een samenleving willen leven die elk risico uitsluit en bij de geringste twijfel over onze veiligheid iemand voor lange tijd opsluit. Of dat we met een bepaalde marge van onveiligheid moeten leren omgaan, ook als het criminaliteit betreft. Bieden we plegers van pedoseksueel misbruik proefverlof aan, met het oog op een geleidelijke terugkeer in de samenleving, of houden we ze levenslang vast?

Vooralsnog is echter onduidelijk op welke wijze de rechter precies omgaat met de risicobenadering. De komende jaren zullen wij door middel van kwalitatief en kwantitatief onderzoek ons licht hierover laten schijnen.